

niške družbe, spreminjanja mode, zunanjega izgleda in notranje opreme bivališč gospodarske elite ter njene vizualne reprezentacije navzven. Knjiga je na koncu obogatena s priložnimi, vsebujočo podobe (fotografije, dokumente in karikature) v zvezi z izbrano tematiko, ki nam približajo obravnavani čas in prostor.

Kljub očitni dvojnosti knjige ta nikoli ne deluje moteče ali prisiljeno, ampak se oba dela lepo prekrivata in dopolnjujeta, saj prvi prikazuje javno delovanje gospodarskega meščanstva, drugi del pa omogoča vpogled v njegovo zasebnost. Raznovrstnemu gradivu daje kohezijo avtoričin razumljiv in natančen slog pisanja, ki nobenega vprašanja ne pusti odprtega in pojasni vsak zadan problem, ob tem pa nikoli ne izgubi rdeče niti. Na koncu lahko ugotovimo, da je knjiga Iskre Iveljić povsem enakovredna delom sodobne zahodne literature na temo meščanstva. Morda je še toliko bolj dragocena, ker se obširno posveča izključno gospodarskemu meščanstvu. Spoznanja, do katerih je prišla dr. Iskra Iveljić, niso relevantna le za hrvaški oziroma zagrebški prostor, ampak bodo prav prišla vsakemu raziskovalcu meščanstva, saj so bili nekateri pojavi in razvojne smernice meščanstva v 19. stoletju preprosto univerzalni.

Mitja Sunčič

Wolfgang Neugebauer, Der österreichische Widerstand 1938-1945. Edition Steinbauer, Wien 2008, 286 strani

Dolgoletni direktor Dokumentacijskega arhiva avstrijskega odporniškega gibanja, Wolfgang Neugebauer, je po številnih krajših prispevkih in temeljnih dokumentacijskih zbirkah z monografijo javnosti predložil zaokroženo podobo avstrijskega protinacističnega odpora. Za razumevanje avstrijskega odpora so pomembna zlasti uvodna razmišljanja avtorja ter kratka in jedrnata poglavja o pogojih odpora, o Avstriji in nacizmu ter represivnem aparatu režima. Na temelju bogate zbirke dokumentov, ki jih hrani arhiv, in obsežne sekundarne literature opisuje odpor vseh strank in njihovih podorganizacij, idejnih skupin, cerkva in verskih skupnosti, judovski odpor, oborožen partizanski odpor koroških Slovencev, odpor Avstrijcev v eksilu, v vrstah vermahta, v koncentracijskih taboriščih, nadstrankarski odpor, ki se je pojavil v sklepni fazi druge svetovne vojne, in boj tistih Avstrijcev, ki so se v enotah zavezniških sil - tudi NOV in POS - borili za obnovo Avstrije. Krajši zapis namenja tudi "Protihitlerjevskemu gibanju Avstrije" pod vodstvom slovenskega komunista Karla Hudomalja. Veliko pozornost posveča še neorganiziranemu individualnemu odporu, ki ga poimenuje ob naslonitvi na zgodovinarja Ernsta Hanischa kot "kolektivno sistemsko opozicijo", kot "odporniško držo". Celostne preglede odpora strank in skupin sklene s posameznimi usodami antifašistov, ki jih praviloma zaznamuje justifikacija ali smrt v koncentracijskih taboriščih ali kaznilnicah.

V uvodnih razmišljanjih piše Neugebauer o začetkih delovanja Dokumentacijskega arhiva, ki je od začetka dokumentiral vse oblike odpora in tematiziral

njegovo zgodovino pisje. Opozarja na Moskovsko deklaracijo iz leta 1943 in pravi, da so zavezniki Avstriji v okviru pogajanj za Avstrijsko državno pogodbo v Londonu zastavili vprašanje o njenem prispevku k osvoboditvi. Zato je Avstrija konferenci 8. februarja 1947 predala dokument, ki je odgovoril na vprašanje in je obenem pomenil dopolnilo k že predani spomenici. Dopolnilni dokument je slonel na podatkih, ki so jih Avstrijci zbirali takoj po vojni in jih potem delno porabili za edicijo "Rot-Weiß-Rot-Buch" (1946). Pravi, da do konca petdesetih let ni izšla nobena publikacija o odporu in da sta šele v začetku šestdesetih let dva projekta presekala s to negativno držo. Prvi projekt je iniciirala vlada z namenom "objave zgodovinskega prikaza o prispevku Avstrije k svoji osvoboditvi v smislu Moskovske deklaracije" vodstvo pa je poverila Ludwigu Jedlicki, pozneje prvemu ordinariju sodobne zgodovine na dunajski univerzi. Delo je slonelo na virih nacističnega sodstva. Pravosodni minister Christian Broda je v pismu zunanjemu ministru Brunu Kreiskemu odločno zahteval, da raziskovalci sodnike in drugo sodno osebje navajajo le z inicialkami. S problemom je bil soočen tudi ministrski svet, ki je odločil v smislu pravosodnega ministra. Raziskava ni bila nikoli objavljena. Sočasno sta leta 1962 Maria Szesci in Karl Stadler pripravila in objavila študijo "Die NS-Justiz in Österreich und ihre Opfer". Neugebauer navaja ugotovitve Gerharda Oberkoflerja, ki je tudi v tem primeru dokumentiral politične posege ministrov Brode in Kreiskega v sam nastanek razprave, in piše: "Tako se je poglavje o komunističnem odporu na zahtevo politikov skrajšalo za četrtnino." Broda je dvakrat odločno zahteval črtanje (13. 2. 1961) oziroma "na vsak način izločanje" (11. 3. 1961) imen sodnikov oziroma posameznih senatov. Kreisky pa je predlagal, da se sodobnih komunističnih publikacij "ne uporabi kot vire". Že na podlagi teh zapisov lahko pritrdimo Neugebauerjevemu mnenju, da povojnega družbenopolitičnega razvoja v Avstriji niso oblikovali antifašisti, temveč mnogo odločilnejše vojna generacija s starimi "tovariši". Do spremembe miselnosti, ki je Avstrijo videla le kot prvo žrtev Hitlerjeve Nemčije in iz tega kovala prednosti, je prišlo šele posledično po aferi Waldheim in govoru kanclerja Vranitzkega leta 1991 v dunajskem parlamentu in leta 1993 v Izraelu. Socialni demokrati sami so vsaj delno svoj odnos do bivših nacistov postavili pod vprašaj šele leta pozneje s knjigo "Der Wille zum aufrechten Gang. Offenlegung der Rolle des BSA bei der gesellschaftlichen Reintegration ehemaliger Nationalsozialisten" (Dunaj, 2004) avtorjev Wolfgang Neugebauerja in Petra Schwarza.

Neugebauer za osnovo svoje razprave jemlje Stadlerjevo definicijo odpora: "Glede zahteve po totalni poslušnosti oblastnikom in sankcij, ki so grozile v primeru prekršitve, moramo vrednotiti vsako opozicijo v tretjem rajhu kot odporiško dejanje - tudi če gre le za individualni poskus ostati pošten." Avtor "anšlus" označuje kot "revolucionarni prevzem oblasti po avstrijskih nacistih" in obenem kot "vojaško okupacijo po nemškem rajhu". Državo vidi kot žrtev, Avstrijce pa tudi kot storilce, zločince, udeležene deloma v vodilnih vlogah pri zločinih nacističnega režima, in kot dobičkarje. Govori o članih stranke, pri čemer meni, da glede na moč in zasidranost avstrijskih nacistov ne moremo govoriti o kolaboracionistih. Identifikacija s sistemom je zdaleč presegala članstvo. V prvih dneh po "anšlusu" so ilegalni državljani in pripadniki avstrijske legije izživljali svoje sovraštvo, judovsko prebivalstvo je bilo soočeno z oblikami pogroma. Pri natančnem opisu represivnega aparata opozarja na denuncianstvo. Usodno pogubne so bile ocene preganja-

nih, ki so jih dajale stranka in njene podorganizacije oziroma nacistični funkcionarji. Opisuje posebna sodišča, ki so bila ustanovljena pri vseh deželnih oblasteh in so bila pristojna za "manjše delikte" v zvezi s t. i. "zakonom o zahrbtnosti" (Heimtücke-gesetz). Omenja tudi veliko število samomorov.

Zanimivo je, da Neugebauer argumentirano razlikuje med "avstrofašizmom" (le v prvem poimenovanju pod navednicami) in nacizmom, kajti velika edicija dokumentov Dokumentacijskega arhiva "Widerstand und Verfolgung ..." po zveznih deželah začena z letom 1934. Neugebauer pravi: "Medtem ko je avstrofašistični sistem stremel po razbitju organiziranih struktur levih strank in svobodnih sindikatov in želel pridobiti delavstvo s političnim in socialnim pritiskom - dva cilja, ki ju je jasno zgrešil -, je nacistični režim meril s precejšnjim uspehom na popolno uničenje organiziranega delavskega gibanja in na popolno integracijo delavstva v sistem. Nacističnemu terorju ni šlo le za razbitje organizacij, temveč tudi za fizično uničenje kadrov nasprotnikov." Ta razlika po mnenju avtorja ne dovoljuje, da bi režima primerjali. Beg tisočev je ožil človeško bazo odpora, številni, ki so negativno ocenjevali nacizem, so se odločili za "čakanje", izjave episkopata in posameznikov - tako tudi Karla Rennerja - so jemale privržencem voljo do odpora. Prebivalstvu je - za razliko od zasedenih območij - manjkal jasen sovražnik. Vendar se je nacistični režim moral soočiti predvsem z dvema - potencialno enako močnima - taboroma: z organiziranim delavskim gibanjem in s katoliško-konservativno-meščanskim taborom. Oba je takoj okrnil z "gigantskim valom aretacij". Približno 8000 Avstrijcev so zaprli v koncentracijska taborišča, predvsem v Dachau. V zvezi s odporom, ki je sledil, in temu sledečemu sodstvu (VGH) govori Neugebauer o "okupacijskem" in argumentira z velikim številom obsojencev v primerjavi z drugimi nemškimi deželami ter meni: "Sistem terorja, ki je bil 1938 vzpostavljen v Avstriji po nemškem fašizmu in z energičnim sodelovanjem njegovih avstrijskih privržencev in ki je bil v naslednjih letih izgrajen in do skrajnosti zaostren, je imel nalogo, da zlomi odborniško voljo vseh dejanskih, potencialnih ali domnevnih nasprotnikov, da zajamči nadzorovanje in zatiranje prebivalstva in s tem uveljavi norme diktature na vseh družbenih področjih."

Neugebauer govori o odporu socialnih demokratov in socialne demokracije kot celote, ki je šele po Moskovski deklaraciji prešla na nacionalne, avstrijske pozicije. Vendar je bil ta odpor daleč prešibek, da bi lahko v kateri koli obliki ogrožal režim. Avtor tako zapiše: "V celoti gledano so se dogodile z begom, deportacijo, represijo in množičnim pomorom, leta trajajočo fašistično propagando in vzgojo, uničenjem organizacij in politično-socialnih miljejev velikanske strukturne spremembe v avstrijski socialni demokraciji (izginotje judovsko-avstromarksističnega-intelektualnega segmenta, prevlada desnega strankinega krila, ki je domala neokrnjeno preстал fašizem, integracija generacij, ki so bile pod nacionalsocialističnim vplivom idr.). Politično je prišlo do dokončne odpovedi perspektivi vsenemške/evropske revolucije in izvršil pohod k liniji demokratične in neodvisne Avstrije, ki so jo komunisti zastopali že leta prej. Za notranjepolitični razvoj so bili stiki, ki so bili navezani v odporu, ječah in koncentracijskih taboriščih (duh taborišč), precej pomemben pogoj za sodelovanje nekdanjih nasprotnikov v državljanski vojni v veliki koaliciji oziroma socialnem partnerstvu v drugi republiki. Tako gledano, čas nacifašizma od 1938 do 1945 pomeni temeljitejšo prelomnico socialdemokratske kontinuitete kot februar 1934 in avstrofašizem med 1934 in

1838." Odpor komunistov oziroma Komunistične partije Avstrije in njenih podorganizacij, zlasti Komunistične mladine, ocenjuje kot najpomembnejši. Nikoli v svoji zgodovini Komunistična partija ni imela takega pomena kot v časih odpora proti Hitlerju. V tem odporu je žrtvovala kadre, po koncu vojne pa ji ni uspelo, da bi zapolnila nastale vrzeli. Večina obsojencev je prihajala iz vrst komunistov. Registriran ilegalni tisk pa je domala 90-odstotno komunističnega izvora. Velike izgube vodstvenega kadra pripisuje dejstvu, da je gestapo znal vriniti zaupnike. Karel Hudomalj je bil bolj previden in je s svojo organizacijo in svojim glasilom *Die Wahrheit* ostal dalj časa neodkrit, slednjic pa so ga tudi izsledili in z njim 35 aktivistov, med katerimi je bil najbolj znan Alfred Migsch, ki je preživel Mauthausen in kasneje postal minister za energijo. Na konkretnih primerih Neugebauer opisuje, na kakšen način se je režim odzval na zbiranje pomoči zaprtim političnim preganjancem in na druge oblike pomoči prizadetim. Obsojeni so bili na dolgotrajne kazni in pogosto na smrt.

Odpor katoliško-konservativno-meščanskega tabora je obremenjevala hipoteka slovesne izjave avstrijskega episkopata o glasovanju 10. aprila 1938 ter sodelovanje Rimskokatoliške cerkve z avstrofašizmom. Sprememba orientacije episkopata ni vznemirjala le Vatikana, ki te politike ni odobral, motila je predvsem vernike. Nacistični režim odločitve avstrijskega episkopata ni nagradil in do zaznavnega preloma oziroma poslabšanja odnosov med Rimskokatoliško cerkvijo in režimom je prišlo v začetku oktobra 1938. Neugebauer povzema ugotovitve Jana Mikruta in Maximiliana Liebmana, ko pravi: "Katoliška cerkev je prišla v težak položaj, kajti nacisti se niso brigali za obstoječe konkordate, za zapisane pravice, za častitljive tradicije; z vsemi sredstvi so hoteli streti duhovno-kulturno moč Cerkev, hlepeli so po njenem posestvu, razlastili so kartuzije in samostane, uničili so katoliško šolstvo in katoliški tisk, mučili so duhovnike in nune enako kot vernike. Približno 1400 zavodov je bilo prizadetih z zaprtjem katoliških zasebnih šol in konviktov. Več kot 5000 redovnikov in redovnic je bilo pregnanih iz razpuščenih kartuzij in samostanov." Glede odporikov iz desnega tabora pravi, da so v primeru sojenja lahko računali na milejše kazni kot oni iz levega oziroma delavskega. S takimi pa niso mogli računati "jehove priče". Od približno 550 članov so jih ubili 145. Režim jih je ocenjeval kot vojski sovražno zvezo. Na primeru odpora Judov opisuje široko paleto odpora samega in notranjih povezav vseh oblik odpora in njegove zasidranosti v raznih strankah in skupinah. Judi (130.000 jih je pravočasno zapustilo državo) so bili v vrstah zavezniških sil, bili so v vrstah organiziranega delavstva, bili so med "skrivači" predvsem na Dunaju, bili so med partizani, razmišljali so o odporu v obliki jugoslovanskih partizanov, individualno so kljubovali rasističnim zakonom in predpisom, kot izgnanci so se pridruževali odporniškemu gibanju v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem. Kritično piše Neugebauer o Avstrijcih v pregnanstvu, ki so imeli o Avstriji in Avstrijcih pogosto napačne predstave. Domovino in njene prebivalce so prikazovali v ugodnih, lepših barvah. Zgodovinar Siegfried Beer je ugotovil, da se je približno 10.000 Avstrijcev v zavezniških vojskah borilo proti Hitlerju. Enako kritičen je Neugebauer do posameznih odporniških skupin, ki so nastale v zadnjih dneh nacističnega rajha, pri čemer celovških prevzemnikov oblasti iz rok gauhauptmana Natmešniga niti ne omenja. Pravi, da po večini niti niso presegle faze oboroževanja. Več pomena pripisuje odporu nekaterih Avstrijcev v vrstah vermahta in odporniški skupini O5,

ki pa po vojni ni igrala nobene vloge, ker so jo takoj nadomestile tri stranke. Glede oboroženega odpora pravi, da so pobudo zanj dali praviloma komunisti, in povzema, "da so vojaški in politični pomen dosegli le slovenski partizani na Koroškem". Spregovori o "mitu", ki je nastal okoli odporniške skupine v Salzkammergut, spomni se tudi avstrijskih oficirjev, ki so bili vpleteni v dogodke 20. julija 1944, in o vojaški (dunajski) skupini okoli Carla Szokolla ter načelno pravi, "da osvoboditev Avstrije ni bila delo odpora (in to ni mogla biti), temveč izključno dosežek zavezniških vojaških sil. Sama Rdeča armada je na avstrijskih tleh izgubila 27.000 vojakov - znantno več kot štejejo vse žrtve avstrijskega odpora skupaj." Število žrtev nacističnega terorja v Avstriji se po Neugebauerju vse do danes lahko le oceni. Med 65.000 do 70.000 judovskih žrtev, 9000 do 10.000 Romov, 25.000 do 30.000 umorjenih z evtanizijo, 4000 do 5000 žrtev iz vrst politično preganjanih, k temu bi bilo treba prišteti nepoznano število obsojenih in likvidiranih po vojaških in "hitrih" sodiščih. Število zaprtih ocenjuje na 100.000.

V smislu izhodiščne opredelitve odpora Neugebauer podrobno našteva individualna odporniška dejanja. Med te prišteva tudi dejanja pomoči Judom (skrivanje, prehranjevanje, preskrba z lažnimi dokumenti ipd.), sabotaže v obratih, oblike pomoči prisilnim delavcem, kaznjencem in oblike individualnega odpora proti evtanaziji dolgo pred tovrstnim odporom Cerkve in cerkvenih dostojanstvenikov.

Monografija Wolfganga Neugebauerja o Avstrijskem odporu 1938-1945 je pregledno delo. Nudi temeljne informacije o vseh oblikah odpora, govori o organiziranem in individualnem odporu. Ne zanemarja njegovih izhodišč, postavlja ga v družbeni okvir in opozarja na njegove (mednarodne) razsežnosti, skratka, je potreben in dobrodošel priročnik za vse, ki iščejo temeljne informacije in se hočejo poglobljeno posvetiti vprašanjem antinacističnega odpora v Avstriji.

Avguštin Malle

Thomas Greif, Frankens braune Wallfahrt. Der Hesselberg im Dritten Reich. Selbstverlag des Historischen Vereins für Mittelfranken. Ansbach 2007, 630 strani (Mittelfränkische Studien 18)

Thomas Greif je pričujočo diseretacijo zagovarjal na univerzi v Bambergu. Za natis jo je predelal in dopolnil. V svojem delu opisuje pomen "svete gore Frankov", tega kulturnega kraja predvsem v času vzpona in viška nacionalsocializma. Iz raznih zornih kotov in vendar s potrebno pozornostjo na lokalnem kontekstu opisuje zgodovinski in kulturni (kultni) pomen gore Hesselberg, ki je v času nacizma zaznamovala tudi usodo tja nasilno deportiranih približno 300 koroških Slovencev. Ob upoštevanju slovenske literature in spominskih zapisov slovenskih izgnancev lahko govorimo o dveh povsem različnih zgodbah. Slovenski izgnanci namreč poročajo o "sveti gori Frankov" iz drugega zornega kota, kot analizira nastanek mitov in same "kanonizacije" gore avtor monografije.